

KICHIK BIZNES MOLIVAVIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING USLUBIY MUAMMOLARI

Karimov Alibek Valiyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Biznes boshqaruvi va logistika” kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22245957>

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes subyektlari moliyaviy xavfsizligini baholash va ta'minlashning uslubiy muammolari tadqiq etilgan. Moliyaviy xavfsizlikni faqat to'lovga qobiliyat yoki rentabellik ko'rsatkichlari orqali baholash kichik biznesning yuqori pul oqimi o'zgaruvchanligi, tashqi moliyalashtirishga cheklangan kirishi va egasi bilan biznes moliyasining o'zaro bog'liqligini yetarlicha aks ettirmasligi asoslangan. Xalqaro ilmiy adabiyotlar va O'zbekiston bo'yicha ochiq ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilinib, likvidlik, moliyaviy mustaqillik, rentabellik, pul oqimi va aylanma kapital, moliyalashtirishga kirish hamda risklarga bardoshlilik bloklarini birlashtiruvchi integral baholash yondashuvi taklif etilgan. Mazkur yondashuv kichik biznes moliyaviy xavfsizligini diagnostika qilish va erta ogohlantirish tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, moliyaviy xavfsizlik, likvidlik, moliyaviy barqarorlik, pul oqimi, aylanma kapital, moliyaviy risk, integral indeks.

O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesning roli yuqori bo'lib, 2025-yilda uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 52,2 foizni tashkil etdi [8]. Bunday sharoitda kichik biznesning moliyaviy xavfsizligi nafaqat alohida korxonaning uzluksiz faoliyati, balki bandlik, soliq bazasi va hududiy iqtisodiy barqarorlik uchun ham muhimdir. Moliyaviy xavfsizlik korxonaning joriy majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi, yetarli pul oqimini shakllantirishi, maqbul qarz yuklamasini saqlashi, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishi va tashqi zarbalarga moslasha olish qobiliyatini ifodalaydi.

Kichik biznesning o'ziga xosligi shundaki, unda kapital zaxirasi nisbatan cheklangan, daromadlar o'zgaruvchan, bir yoki bir nechta asosiy mijozga qaramlik yuqori, moliyaviy hisobot sifati esa yirik korxonalarga qaraganda ko'proq farqlanadi. Beck, Demirgüç-Kunt va Maksimovic kichik firmalar moliyaviy hamda institutsional cheklovlardan eng ko'p zarar ko'rishini empirik isbotlagan [2]. OECDning 2026-yilgi Scoreboard hisobotida ham kichik va o'rta biznes uchun qarz mablag'lari qiymati pandemiyagacha bo'lgan darajadan yuqori qolayotgani va garov talablari ko'plab mamlakatlarda kuchaygani qayd etiladi [1]. Shu sababli kichik biznes moliyaviy xavfsizligini baholash metodologiyasini takomillashtirish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Tadqiqot maqsadi — mavjud yondashuvlarning uslubiy cheklovlarini aniqlash va kichik biznesga mos kompleks diagnostik modelni taklif etish.

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, moliyaviy koeffitsiyentlar usuli, indikatorlarni standartlashtirish va integral baholash usullaridan foydalanildi. Nazariy baza sifatida kichik firmalarning moliyaviy cheklovlari [2], SME kredit riskini prognozlash [3], aylanma kapitalni boshqarish [4; 5] hamda moliyaviy cheklovlar sharoitida rentabellik va aylanma kapital o'rtasidagi bog'liqlik [6] bo'yicha real ilmiy tadqiqotlar olindi. O'zbekiston sharoitini tavsiflashda Milliy statistika qo'mitasi va Jahon banki materiallaridan foydalanildi [7; 8].

Uslubiy jihatdan moliyaviy xavfsizlikni oltita blok bo'yicha baholash taklif qilinadi: L — likvidlik; S — moliyaviy mustaqillik va qarz barqarorligi; P — rentabellik; C — operatsion pul

oqimi va aylanma kapital; F — tashqi moliyalashtirishga kirish; R — risklarga bardoshlilik. Har bir indikator 0 dan 1 gacha standartlashtirilib, integral indeks quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{MFSI} = 0,20L + 0,20S + 0,15P + 0,20C + 0,15F + 0,10R.$$

Taklif etilayotgan vaznlar nazariy-uslubiy model sifatida berildi; ularni tarmoq va hudud kesimidagi real korxona ma'lumotlarida ekspert yoki ekonometrik usullar orqali kalibrlash talab etiladi.

Tahlil kichik biznes moliyaviy xavfsizligini baholashda beshta asosiy uslubiy muammoni ko'rsatdi. Birinchisi — “moliyaviy xavfsizlik” va “moliyaviy barqarorlik” tushunchalarining aralashtirilishidir. Moliyaviy barqarorlik ko'proq kapital tuzilmasi va uzoq muddatli to'lovga qobiliyatni ifodalasa, moliyaviy xavfsizlik bundan kengroq bo'lib, pul oqimi uzluksizligi, moliyalashtirish imkoniyati, bozor va operatsion zarbalarga chidamlilikni ham qamrab olishi kerak.

Ikkinchi muammo — universal normativ koeffitsiyentlardan foydalanish. Joriy likvidlik, qarz/kapital yoki rentabellik uchun yagona chegara barcha tarmoqlar va biznes modellariga mos kelmaydi. Savdo korxonasida yuqori aylanma tezligi past likvidlik koeffitsiyentini qisman kompensatsiya qilishi mumkin, ishlab chiqarishda esa zaxiralar va debitorlikning uzun sikli boshqacha mezon talab qiladi. Baños-Caballero va hammualliflar SMElar maqsadli cash conversion cycle darajasiga intilishini ko'rsatgan [4]; Tran va Abbott esa debitorlik, zaxira va kreditorlik kunlarini maqbul darajada boshqarish rentabellikni oshirishini aniqlagan [5].

Uchinchi muammo — statik balans ko'rsatkichlarining ustunligi. Kichik biznesda foyda mavjud bo'lsa ham, operatsion pul oqimining yetishmasligi to'lov qobiliyatini izdan chiqarishi mumkin. Shuning uchun diagnostikada operatsion cash-flow/marj, cash conversion cycle, qisqa muddatli majburiyatlarni pul oqimi bilan qoplash va debitor qarzlari sifati alohida baholanishi zarur.

To'rtinchi muammo — moliyalashtirishga kirish omilining korxona ichki koeffitsiyentlaridan ajratib qo'yilishidir. Jahon bankining O'zbekistondagi MSME sektori bo'yicha materiallarida kredit talabi va mavjud moliyalashtirish o'rtasida sezilarli tafovut, shuningdek raqamli to'lovlar va moliyaviy xizmatlardan foydalanishdagi cheklovlar qayd etilgan [7]. Demak, moliyaviy xavfsizlik bahosi kredit liniyasi mavjudligi, garov bosimi, kredit qiymati, moliyalashtirish manbalari diversifikatsiyasi va favqulodda likvidlik rezervlarini ham hisobga olishi lozim.

Beshinchi muammo — erta ogohlantirish mexanizmining yetishmasligi. Altman va Sabato SMElar uchun maxsus kredit risk modeli umumiy korporativ modelga nisbatan yuqoriroq prognoz aniqligiga ega ekanini ko'rsatgan [3]. Bu kichik biznesni yirik korxona mezonlari bilan baholash metodologik xato bo'lishi mumkinligini tasdiqlaydi. Taklif etilgan MFSI bo'yicha 0,75–1,00 — yuqori xavfsizlik; 0,55–0,749 — qoniqarli; 0,35–0,549 — beqaror; 0,35 dan past — kritik holat sifatida dastlabki diagnostik diapazon belgilanishi mumkin.

Taklif etilgan yondashuvning asosiy afzalligi — moliyaviy xavfsizlikni bir vaqtning o'zida “holat” va “moslashuv qobiliyati” sifatida baholashidir. Faqat yuqori rentabellik xavfsizlikni kafolatlamaydi: foydali korxona katta debitorlik, valyuta qarzi yoki bitta moliyalashtirish manbasiga haddan tashqari qaram bo'lishi mumkin. Aksincha, vaqtincha past rentabellik likvidlik rezervi, past qarz yuklamasi va barqaror pul oqimi mavjud bo'lsa kritik holatni anglatmasligi mumkin. Silva va Silva 2012–2022-yillardagi Yevropa SME ma'lumotlari asosida aylanma kapital va rentabellik o'rtasida teskari U-shaklli bog'liqlik mavjudligini hamda optimal

darajadan chetlanish moliyaviy cheklangan firmalarda kuchliroq zarar keltirishini ko'rsatgan [6].

Shu bois baholash metodologiyasi tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan dinamik benchmarklar, kamida 3 yillik trendlar va stress-senariylar bilan to'ldirilishi kerak. Masalan, tushumning 20 foiz pasayishi, kredit stavkasining oshishi yoki asosiy mijoz to'lovining kechikishi sharoitida MFSI o'zgarishini baholash korxonaning real xavfsizlik zaxirasini ko'rsatadi. Indeksni amaliyotga joriy etishda buxgalteriya ma'lumotlari bank tranzaksiyalari, soliq aylanmasi va raqamli to'lov ma'lumotlari bilan integratsiya qilinsa, subyektivlik kamayadi.

Kichik biznes moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning asosiy uslubiy muammosi uni bitta yoki bir nechta an'anaviy moliyaviy koeffitsiyentlar bilan cheklab baholashdir. Kichik korxonalarda moliyaviy xavfsizlik likvidlik, kapital tuzilmasi, rentabellik, pul oqimi, aylanma kapital, moliyalashtirishga kirish va zarbalarga bardoshlilikning o'zaro uyg'unligi orqali shakllanadi. Shu sababli oltita blokdan iborat MFSI integral indeksi, tarmoq bo'yicha moslashtirilgan normativlar, dinamik tahlil va stress-testlarni birlashtiruvchi metodika taklif etildi. Ushbu yondashuv banklar, tadbirkorlar va davlat qo'llab-quvvatlash institutlari uchun moliyaviy muammolarni erta aniqlash, yordam choralarini differensiallashtirish hamda kichik biznesning uzoq muddatli yashovchanligini oshirishda metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida kichik biznes subyektlarining asosiy ko'rsatkichlari, 2025-yil yakunlari. Toshkent, 2026.
2. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Maksimovic V. Financial and Legal Constraints to Growth: Does Firm Size Matter? *The Journal of Finance*, 2005, 60(1), 137–177. DOI: 10.1111/j.1540-6261.2005.00727.x.
3. Altman E.I., Sabato G. Modelling Credit Risk for SMEs: Evidence from the U.S. Market. *Abacus*, 2007, 43(3), 332–357. DOI: 10.1111/j.1467-6281.2007.00234.x.
4. Baños-Caballero S., García-Teruel P.J., Martínez-Solano P. Working Capital Management in SMEs. *Accounting & Finance*, 2010, 50(3), 511–527. DOI: 10.1111/j.1467-629X.2009.00331.x.
5. Tran H., Abbott M. How Does Working Capital Management Affect the Profitability of Vietnamese Small- and Medium-Sized Enterprises? *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 2017, 24(1), 2–11. DOI: 10.1108/JSBED-05-2016-0070.
6. Silva F., Silva S. Working Capital Management and Corporate Performance: The Role of Financial Constraints. *International Review of Economics & Finance*, 2026, 106, 104926. DOI: 10.1016/j.iref.2026.104926.
7. World Bank. Uzbekistan: Improving Access to Finance for Micro, Small and Medium Enterprises. Project documentation, 2025.